

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/40/19-24>

Təhminə Əliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetin Quba filialı
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

tehmine.eliyeva@quba.adpu.edu.az

<https://orcid.org/0009-0001-2520-4371>

Visbaden toplantısından Münhen sövdələşməsinə Azərbaycan mühacirəti

Xülasə

XX əsrin 20-ci illərində qurulan Sovet hakimiyyəti istilaya məruz qoyduğu xalqlarla yanaşı, Rusiya içərilərində yeni rejimlə ayaqlaşmaq istəməyən siyasi xadimlərin mühacirət dövrü başladı. Həmin siyasi mühacirlər Avropanın müxtəlif ölkələrində məskunlaşaraq öz ölkələrinin azadlığı naminə mübarizəni davam etdirdilər.

Bu dövrdə birikdə mübarizə üçün birləşən Qafqaz siyasi mühacirlərindən və Rusiya mühacirlərindən bəziləri Visbaden, Münhen və digər görüşlər keçirmiş, müəyyən razılıqlara gələrək birlikdə mübarizəyə qərar vermişdilər. Lakin bu birliyə qoşulmayan digər mühacirlərin bu razılaşmalarda olan asılılıq siyasətinə qarşı çıxması mühacirlər arasında uçurum yaradacaq fikir ayrılıqları yaratmışdır.

Açar sözlər: *mühacirət, Rusiya, Azərbaycan, Gürcüstan, Türkünstan, Münhen*

Tahmina Aliyeva

Guba branch of Azerbaijan State Pedagogical University

Doctor of Philosophy in History

tehmine.eliyeva@quba.adpu.edu.az

<https://orcid.org/0009-0001-2520-4371>

Azerbaijan Emigration From the Wiesbaden Meeting to the Munich Agreement

Abstract

In the 20s of the XX century, the period of emigration of political figures who did not want to keep up with the new regime began, along with the peoples invaded by the Soviet power. Those political emigrants settled in different countries of Europe and continued to fight for the freedom of their countries.

During this period, some of the Caucasian political emigrants and some of the Russian emigrants, who united to fight together, held meetings in Wiesbaden, Munich and other places, reached certain agreements and decided to fight together. However, the opposition of other immigrants who did not join this union to the dependency policy contained in these agreements created differences of opinion that would create a gap between the immigrants.

Keyword: *emigration, Russia, Azerbaijan, Georgia, Turkestan, Munich*

Giriş

XX əsrin 20-ci illərində Sovet hakimiyyətinin qurulması ilə bir çox xalq və siyasi xadimlər üçün çətin bir dövr başladı. Sovet rejiminin təsiri altında olan xalqlar, xüsusən də Qafqaz və digər ərazilərdə yaşayanlar, yeni hökumətin totalitar siyasətinə qarşı çıxaraq mübarizə aparmaq məcburiyyətində qaldılar. Sovet işğalından qaçan bir çox siyasi lider və ziyalılar ölkələrini tərk edərək Avropada mühacirət həyatı yaşamağa başladı.

Bu mühacirlər əsasən Avropa ölkələrində, xüsusən də Almaniya, Fransa və Polşa kimi ölkələrdə məskunlaşdılar. Mühacirətdə olsalar da, onlar öz ölkələrinin müstəqilliyi və azadlığı uğrunda müba

rizələrini davam etdirmək niyyətində idilər. Qafqaz siyasi mühacirləri arasında bir çox tanınmış şəxslər bir araya gələrək, müstəqillik üçün birgə hərəkət etməyin zəruriliyini anlayaraq müxtəlif toplantılar və görüşlər təşkil edirdilər. Visbaden və Münhendə keçirilən görüşlər bu baxımdan əhəmiyyətli idi. Bu görüşlərdə əsas məqsəd Rusiya imperiyasının təsirindən çıxmaq və Qafqazda müstəqillik ideyasını genişləndirmək üçün birlik yaratmaq idi ("Azərbaycan" jurnalı, 1991, s. 125).

Tədqiqat

Lakin bu dövrdə siyasi mühacir hərəkətində bir çox fikir ayrılıqları da meydana çıxdı. Müxtəlif millətlərdən olan mühacirlər arasında ortaq bir strategiya tapmaq çətin olurdu. Visbaden və Münhen görüşlərində əldə edilən razılaşmalar bəzi mühacirləri bir araya gətirsə də, digərləri bu ittifaqa qoşulmaqdan imtina etdilər. Mühacirlər arasında yaranan bu fikir ayrılıqları zamanla daha da dərinləşdi və bir çoxları mübarizəni fərqli yollarla davam etdirməyə çalışdı. Nəticədə, Qafqazın azadlığı üçün mühacirət dövründə başlayan birlik cəhdləri tamamilə uğurlu olmadı, çünki ortaq məqsəd olsa da, ona çatmaq yolları barəsində ciddi mübahisələr mövcud idi.

Mühacir həyatı yaşayan tək Qafqaz xalqları deyildi, eyni zamanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Rusiyada əvvəl yaradılmış müvəqqəti hökumətin bəzi müxalif ünsürləri də bu cür təşkilatlanmalar yaradaraq öz siyasi fəaliyyətini Avropada davam etdirirdilər. 1951-ci ilin avqust ayında Almanıyanın Münhen şəhərində nəşrə başlanan Kafkas komitəsinin mətbu orqanı olan "Kafkasya" jurnalı 1920-ci il istilasından sonra öz doğma vətənlərini tərk edib, mühacirət etmiş qafqazlıların toplaşdığı, qafqazın tarixi keçmişi, cari hadisələrin müzakirə edildiyi bir siyasi tarixi ictimai jurnal idi.

1951-ci il noyabrın 7-də Qərbi Almanıyanın Visbaden şəhərində keçirilmiş konfransda Rusiya Xalqlarının Qurtuluş Şurasını daha geniş cəbhəyə çevirmək haqqında qərar qəbul edilmişdi. Bu qərar əsasında bəzi rus və qeyri-rus mühacir təşkilatları 1952-ci ilin oktyabrında Antibolşevik Mübarizəsinin Koordinasiya Mərkəzini yaratdılar. Bu mərkəzin yaradılması barədə razılaşmaya Azərbaycan Milli Birlik Məclisi adından Ceyhun Hacıbəyli, Əkbər ağa Şeyxülislam və Cahangir Kazımbəy imza atmışdılar. Lakin Koordinasiya Mərkəzindəki daxili ixtilaflar nəticəsində 1952-ci ilin dekabr ayında Azərbaycan və Gürcüstan nümayəndələri mərkəzin tərkibindən çıxdılar. 1953-cü ildə təşkilat iki yerə parçalandı və nəticədə, formalaşan qurumların hər biri ayrılıqda öz Koordinasiya Mərkəzlərini yaratdı. A. Kerenskinin və S. Melqunovun başçılıq etdiyi birinci Koordinasiya Mərkəzinə yalnız rus təşkilatları və bir qeyri-rus təşkilatı – "Hüriyyət uğrunda savaşıyan Erməni Birliyi" daxil oldu. Azərbaycan Milli Birlik Məclisi isə digər qeyri-rus təşkilatları ilə birgə ikinci Koordinasiya Mərkəzində təmsil olunmuşdu. Bu vəziyyət, Ə. Fətəlibəyli-Düdənginskinin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Milli Birlik Məclisinin vaxtilə rus mühacir təşkilatları ilə işbirliyi qurma taktikasının yanlış olduğunu göstərdi (Hacıbəyli, 1952). Amerikan Komitəsinin iki Koordinasiya Mərkəzini bərkəsdirmək və bir araya gətirmək cəhdləri uğursuzluqla nəticələndi və nəticədə onların maliyyələşdirilməsi dayandırıldı. Beləliklə, Koordinasiya Mərkəzləri fəaliyyətlərini dayandırdılar. Füssen, Ştutqart, Visbaden və Starnberq konqreslərində qəbul edilən qərarlar nəticəsində Münhen konqresində Rusiya millətlərinin qurtuluşu üçün vahid siyasi mərkəz yaradılması məqsədilə addımlar atıldı. Bu konqreslərdə iştirak edən rus siyasi partiyaları millətlər məsələsinin bolşevizmin tam məhvindən sonra Rusiya vəhdətinin mühafizəsi şərti ilə Rusiya Müəssislər Məclisi tərəfindən həll edilməsi lüzumunda razılığa gəlmişdilər. Ştutqart konqresində isə Rusiya millətlərinin təyini-müqəddərat haqqı tanınmış, lakin Rusiya torpaqlarının bərkəşməsinin bütün Rusiya millətlərinin mənəfətinə uyğun olmadığı bəyan edilmişdir. Visbaden konqresində isə Rusiya xalqlarının bərkəş və sərbəst olaraq demokratik əsaslarda referendum yolu ilə öz müqəddəratlarını təyin etmək haqqı tanınmışdır. Münhen bəyannaməsi ilə Koordinasiya Mərkəzinə daxil olmuş qeyri-rus qruplar milli dövlətlərindən bəhs etməmək öhdəliyi altına girmişdilər. Bu, rus imperializminin gizli şəkildə davam etdiyini göstərirdi. Nizamnamənin təşkilat əsaslarına görə, Koordinasiya Mərkəzində ruslar bütün qeyri-rusların sayı qədər üzv olmaq hüququna malik idilər, bu isə millətlərə "bərkəşlik" haqqının əsassız olduğunu sübut edirdi. Münhen bəyannaməsini Azərbaycan Milli Birlik Komitəsi adından Ceyhun Hacıbəyli, Şeyxülislam və Kazımbəy imzalamışdılar. Bu şəxslər nə Visbadendə, nə də Münhendə Azərbaycan türkünün onlara həvalə etdiyi müqəddəs səlahiyyətləri millətinin əleyhinə olaraq pisliyə əl atmaqda tərəddüd etməmişdilər.

Koordinasiya Mərkəzinin təşkilini rus partiyaları üçün ciddi milli təşkilatlar qarşısında bir məğlubiyyət kimi təsvir etmək olar. Heç bir ciddi qeyri-rus təşkilatın bu mərkəzdə iştirak etməməsi rus imperializminin istiqlalçı milli qüvvələr qarşısında tam məğlubiyyətini göstərirdi. Visbaden konfransında iştirak edən Azərbaycan nümayəndələri "Azərbaycan" adlı bir jurnal nəşr etdirməyə başladılar.

Şimali Qafqaz nümayəndələri isə "Hür Kafkasya" adlı məcmuə dərc etdirdilər. "Azərbaycanlıların etirazı" adlı məqalədə 21 noyabr 1951-ci ildə Ankarada Dr. H. Atamanın rıyasəti və mühəndis İsmayıl Sarıyelin katibliyi ilə Azərbaycan koloniyasının öndə gələn bir sıra şəxslərinin bir araya toplanması və məlum toplantı ilə bağlı iclas keçirdikləri, həmin iclasda Məmməd Əmin Rəsulzadənin hesabatının dinlənilməsi bildirilmişdir. Həmin məruzənin bir neçə abzası da jurnalda dərc olunmuşdur. Hesabatda, Velikorus partiyaları tərəfindən Stutqard şəhərində qəbul olunan qərarlara qarşı Azərbaycan mühacirlərinin etirazları ifadə edilmişdir.

1951-ci il noyabrın 7-də Qərbi Almaniyanın Visbaden şəhərində beş mühacir rus təşkilatlarının (1. "Rusiyanın Hürriyyəti üçün Mücadilə Birliyi". 2. "Milli mək Birliyi". 3. "Rus Xalq Hərəkatı". 4. "Xalqın Hürriyyəti üçün Mücadilə Məmiyyəti". 5. "Rusiya Xalqlarının Qurtuluşu üçün Mücadilə Birliyi") və beş də rus olmayan millətlərə mənsub təşkilatların nümayəndələrinin iştirakı ilə konfrans keçirildi. Konfransda ukraynalıların və gürcülərin, türküstanlıların, şimali qafqazlıların tanınmış adamları iştirak etmişdi (Yaqublu, 2018, s. 34).

Azərbaycan nümayəndəsi kimi həmin iclasda "Azərbaycan Milli Birlik Məclisi" adlı bir təşkilatın üzvləri Ceyhun Hacıbəyli, Əkbər Ağa Şeyxüslamov və İsmayıl Əkbər, Türküstan nümayəndəsi kimi "Türk ili" komitəsinin təmsilçiləri olan K. Kanatbay və D. Tageberli, Gürsütan nümayəndəsi kimi "Gürcü Milli Şurası" (Bu partiya 12 oktyabr 1951-ci ildə qurulmuşdur. – T. Ə) Şimali Qafqaz adından "Şimali Qafqaziya Bolşevik ələhdarı milli Birliyi" kimi Abdurrəhman Avtorhanov (Kunta) iştirak etmişdir ("Kafkasya" jurnalı, 1951, s. 40-46). Bu iclasda qəbul olunan bəyannamə 3 maddədən ibarət olmuşdur:

- Qeyri-rus millətlərin mübarizəsi "Rusiyanın daxili işi" elan olunmuşdur.
- Beləliklə, faktiki olaraq rus mühacir təşkilatlarının təkid etdiyi "vahid, bölünməz Rusiya" prinsipi təsbit olunur

• SSRİ-nin süqutundan sonra qeyri-rus millətlərin öz müqəddəratını təyin etməsi gələcəkdə çağrılacaq Rusiya Müəssislər Məclisinin öhdəsinə buraxılırdı (Cabbarov, 2018, s. 64).

Kafkasya jurnalının materilalarından məlum olur ki, keçirilən iclas "Rusiya Millətlərini Qurtarma şurası" tərəfindən rus olmayan millətlərlə böyük və bölünməz Rusiya yatarmaq bir sıra məsələləri öz aralarında həll etməkdən ibarətdir. Bu qərar digər siyasi mübarizlər tərəfindən qəti etirazlara səbəb olur və qərarı qəbul edən Qafqaz mühacirlərinin xəyanəti kimi qəbul edilir. Beləliklə, bu konfransdan sonra qərbdə yaşayan mühacirlər arasında qəti olaraq iki fərqli siyasi düşüncənin mövcud olduğu aşkar görülür.

İclasın keçirilməsindən sonra Azərbaycan Gürcüstan və Türküstanın mühacirətdə yaşayan nümayəndələri öz təmsil etdikləri təşkilatlarının adından bu toplantıya qarşı qəti və kollektiv şəkildə etirazlarını bildirdilər. Kollektiv imzalarla bəyannamədəki şərtlərin qəbulunun qeyri-mümkünlüyünü bildirir.

"Kafkasya" jurnalının 4-5 sayında "Visbaden toplantısı münasibəti ilə başlığı altında" Azərbaycan mühacirləri tərəfindən azərbaycanlıların etirazı, gürcülərin etirazı nəşr olunmuşdur.

Visbaden konfransında iştirak etmiş Azərbaycan nümayəndələri yaratdıqları təşkilatın adından "Azərbaycan" adlı bir jurnal nəşr etdirməyə başlayır. Şimali Qafqaz nümayəndələri isə yaratmış olduqları təşkilat adından "Hür Kafkasya" adlı məcmuə dərc etdirirlər.

"Azərbaycan" dərgisi haqqında M. Kəngərli tərəfindən A. Düdənskinin "Hesabı"na dair" adlı məqaləsində 1951-ci ildə ay göstərilmədən nəşr olunan "Azərbaycan" dərgisinin yarısı türk, yarısının rus dilində çap olunduğunu öyrənirik.

1951-ci il tarixində toplanan Füssen konqresində iştirak etmiş rus partiyalarının hamısı (Rusiya Xalqlarının Qurtuluşu Uğrunda Mücadilə İttifaqı xaric) millətlər məsələsinin bolşevizmin tam

məhvindən sonra Rusiya vəhdətinin mühafizəsi şərti ilə Rusiya Müəssislər Məclisi tərəfindən həll edilməsi lüzumunda razılığa gəlmişlər.

19 avqust 1951-ci il tarixində toplanan Ştutqart konqresində iştirak etmiş bütün rus partiyaları isə millətlər məsələsində Rusiyanın Hürriyyəti Uğrunda Mücadilə İttifaqı Partiyasının aşağıdakı fikrini mənimsəmiş bulunurdular:

“...Konqresdə iştirak edən rus siyasi partiyaları Rusiya millətlərindən hər birisinin təyini-müqəddərat haqqını tanıyır, bu millətlər də Rusiyanın parçalanmasının, siyasi, iqtisadi və mədəni mənfəətlərinin əksinə qane olurlar... Rusiya torpaqlarının bərkəşməsi istisnasız olaraq bütün Rusiya millətlərinin mənfəətinə uyğun deyildir. Bu hal həmin millətlər arasındakı həyatı əhəmiyyətli mədəni və iqtisadi əlaqələrin sarsılmasına gətirib çıxaracaq, bundan başqa dəfələrlə qanlı qardaş qırğınları şəklində təzahür edəcək daimi münaqişələr doğuracaqdır. Bunun üçün də istisnasız olaraq bu millətlərin mənfəətlərinə uyğun olacaq yeganə doğru yol Rusiyanın parçalanması deyil, federasiya və milli-mədəni muxtariyyət əsasında, azad Rusiya millətlər ailəsi vəhdətinin mühafizəsidir” (“Rus demokrati” məcmuəsi, 1951, s. 2).

Ştutqart konqresinin ardınca 7 noyabr 1951-ci il tarixində toplaşmış bədnam Visbaden konqresinə təcili uydurulmuş “milli” təşkilatların nümayəndələri də qatıldığından dəfələrlə “Kafkasya” sütunlarında təmas edildiyinə rəğmən, bu konqresdə millətlər məsələsinə dair qəbul olunmuş qərarları qısaca da olsa, burada xülasə etməyi faydalı görürük. Qərar budur:

“...Rusiya xalqlarının bərabər və sərbəst olaraq demokratik əsaslarda referendum yolu ilə öz müqəddəratlarını təyin etmək haqqı tanınır. Belə bir təyini-müqəddərat haqqı Rusiyada kommunist diktaturasının tam süqutundan sonra ya plebissit, ya da Milli Müəssislər Məclisi və ya Ümumrusiya Müəssislər Məclisində alınacaq qərarlarla gerçəkləşəcəkdir”.

Beləliklə, bu görüş Koordinasiya Mərkəzi nizamnaməsinin siyasi platforma hissəsinin 3-cü maddəsində də millətlər məsələsinin əsası olaraq eynilə mühafizə edilir. Bu maddənin 3-cü qeydi xüsusilə diqqətə layiqdir.

Burada Sovetlər Birliyi xalqlarının qurtuluşu üçün mücadilə orqanı olduğu bildirilən Koordinasiya Mərkəzinin bütün mühacirəti birləşdirmədiyi qeyd edildikdən sonra bu mərkəzə daxil olan rus təşkilatlarının özlərini gələcək rus hökumətinin nüvəsi olaraq qəbul etmədikləri bildirilir. Bununla birlikdə Koordinasiya Mərkəzinə daxil qeyri-rus təşkilatları da özlərini təşəkkül etmiş müstəqil milli dövlətlərin təmsilçiləri adlandırmırlar.

Zahirən Koordinasiya Mərkəzinə daxil olan rusların qeyri-ruslara doğru atılmış bir addım kimi görünən bu qeydin həqiqətdə qeyri-rusların boğazına sarılmış rus imperializminin bu dəfə daha gizli şəkildə yıxıcı rol oynadığını görmək çətin deyil. Nizamnaməni imzalamış rus partiyalarının gələcək rus hökumətinin nüvəsini təşkil etmədiklərini qəbul etmələri təbii bir haldır və belə bir öhdəlik onları təşəkkül etmiş bir Rusiya dövlətinin təmsilçiləri ola bilmək haqqından və imkanlardan heç də məhrum etmir. Qeyri-rus təşkilatlarına gəlincə, bədnam qeyd bunların üzərinə təşəkkül etmiş milli dövlətlərini inkar edərək bundan heç bəhs etməmək öhdəliyini qoyur (“Rus demokrati” məcmuəsi, 1951).

Münhen bəyannaməsi ilə Koordinasiya Mərkəzinə daxil olmuş qeyri-rus qrupların belə bir öhdəlik altına girmələrinin rus partiyaları üçün necə böyük əhəmiyyət ifadə etdiyini bəyannaməni imzalayanlardan A. Mixaylovskinin bu münasibətlə yazdığı və “Russkaya ideya” qəzetinin eyni sayında dərc etdirdiyi bir məqaləsindən bərabər izləyək:

A. Mixaylovski qeyri-ruslara təşəkkül etmiş milli dövlətlərindən bəhs etməmək öhdəliyini qoyan bədnam 3-cü maddənin 3-cü qeydini eyni ilə təkrarladıqdan və eyni zamanda gələcəkdə mərkəzə daxil olacaq digər qeyri-rus təşkilatların da bu prinsipləri tamamilə qəbul etmələrinin vacibliyini xeyli təriflədikdən sonra davam edir:

“...Başqa sözlə bu, Koordinasiya Mərkəzi nizamnaməsinin Sovetlər Birliyində kommunist diktaturasının tam süqutu və buradakı millətlərin öz müqəddəratı və Rusiya ilə gələcək münasibətləri haqqında bir qərar verincəyə qədər ümumrusiya mübarizəsi sıralarında faktiki olaraq təşəkkül tapan müstəqil dövlətlərin tanınmaması deməkdir. Nizamnamə yalnız 1922/1923-cü illərdə beynəlxalq səviyyədə tanınmış dövlətləri bundan müstəsna tutur”. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki,

1922/1923-cü illərdə beynəlxalq aləmdə tanınmış dövlətlər dedikdə, Polşa və Baltik dövlətləri də nəzərdə tutulur.

Nizamnamənin təşkilat əsaslarının təhlilinə gəlincə, Koordinasiya Mərkəzində rusların bütün qeyri-rusların sayı qədər üzv olmaları bu təşkilatda millətlərə “bərabərlik” haqları iddiasının əsassız olduğuna sübutdur. Hələ mərkəz rəhbərliyinə Melqunovun gətirilməsi isə bu təşkilatın qeyri-ruslar haqqında bəslədiyi “xoş niyyəti” açıq göstərməkdədir. O Melqunov ki, indiyə qədər Sovetlər Birliyindən sadəcə Rusiya, buradakı qeyri-rus millətlərdən də “azlıqlar” deyərək bəhs etmişdir.

Adı çəkilən Koordinasiya Mərkəzinin nizamnaməsi Azərbaycan Milli Birlik Komitəsi adından Ceyhun Hacıbəyli, Şeyxülislam və Kazımbəy tərəfindən imzalanmışdır. Məlumdur ki, bu şəxslərdən Ceyhun Hacıbəyli ilə Şeyxülislam bədnam Visbaden anlaşmasını da Azərbaycan Milli Birlik Məclisi adından imzalamışlar.

Dr. H. Atamanın başçılığı və mühəndis İsmayıl Sarıyelin katibliyi ilə Azərbaycan koloniyasının öncül şəxsləri bir araya gələrək Məmməd Əmin Rəsulzadənin hesabatını dinlədilər. Rəsulzadə hesabatında Stutqartda keçirilən konfransda rus partiyalarının “Rusiya Millətlərini Qurtarma Şurası” yaratdığını və milli azlıqların bu şuraya cəlb edilməyə çalışıldığını qeyd etdi. O, Visbaden konqresində “Azərbaycan Milli Birlik Məclisi” adından iştirak edən Ceyhun Hacıbəyli, Əkbər Ağə Şeyxülislamov və İsmayıl Əkbərdəyə qarşı kəskin etiraz etdi.

Visbaden konqresində Azərbaycan adına iştirak edən və milli davasına xəyanət edən Ceyhun Hacıbəyli, Əkbər Ağə Şeyxülislamov və İsmayıl Əkbərdəyə etiraz edildi.

H. Zeynallının başçılığı və Dr. A. Yaşatın katibliyi ilə eyni mövzuda 24 noyabr 1951-ci ildə Ankarada ikinci iclas keçirildi (“Kafkasya” junalı, 1952, s. 20).

5 dekabr 1951-ci ildə İstanbulda Azərbaycan siyasi mühacirlərindən Naki Keykurunun başçılığı və Xəlil bəyunun katibliyi ilə keçirilən iclasda, prof. Əhməd Cəfəroğlu, Mirza Bala Məmmədzadə və müəllim Süleyman Təkinər Visbaden konqresinin Azərbaycan milli maraqlarına zidd olduğunu bəyan etdilər.

Gürcüstan Milli Mərkəzi İcra Komitəsi 27 noyabr 1951-ci ildə Parisdə keçirilən iclasda Visbaden konqresində iştirak edən "Gürcü Milli Şurası"nın Gürcü mühacirətini təmsil etmədiyini və bu konqresin Kerenski və tərəfdarlarının bir oyunu olduğunu bəyan etdi. Gürcülər, D. Maçavarainin başçılığı və A. Manvelişvilinin katibliyi ilə 20 noyabr 1951-ci ildə Parisdə keçirilən iclasda Visbaden konqresinə qarşı etirazlarını bildirərək, gürcü millətinin müstəqilliyini və rus mühacirətindən ayrılma haqqını bir daha təyin etdilər (“Kafkasya” junalı, 1952, s. 25).

Şimali Qafqaz Milli Komitəsi 24 noyabr 1951-ci ildə keçirilən iclasda Visbaden konqresində Şimali Qafqaz adından iştirak edən Abdurrahman Avtorhanovun fəaliyyətinə qarşı etiraz etdi və rus mühacirləri ilə iş birliyinə qarşı çıxdı.

Nəticə

XX əsrin 20-ci illərində Sovet istilasından sonra bir çox Qafqaz siyasi xadimi mühacir həyatı yaşamışdır. Məlum olduğu kimi mühacirlər Almaniyanın Münhen, Visbaden və Ştutqart şəhərlərində siyasi təşkilatlar quraraq antisovet təbliğatı aparmış və Qərb dövlətlərini Sovet repressiyaları barədə məlumatlandırmağa çalışmışlar. 1951-ci ildə Almaniyada keçirilən Visbaden konfransında rus və qeyri-rus mühacir təşkilatları birləşmiş, bu konfranslar mühacirlər arasında daxili ixtilaflar yaratmışdır.

Məqalədə göstərilən faktlardan da aydın olur ki, Visbaden və Münhen bəyannamələri rus imperializminin gizli siyasətini göstərmişdir. Qafqaz və Türkünstan xalqlarının azadlıq mübarizəsinə mühacirət həyatında da zərər vurmuşdur.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan” jurnalı. (1991). 28, 125.
2. Azərbaycan mühacirət irsi. (2011). Elm və təhsil.
3. Cabbarov, F. (2018). Mühacirət irsimizdən: Məhəmmədəmin Rəsulzadənin otuz məktubu.
4. Hacıbəyli, C. (1952, iyul). “Visbadendən – Ştarnberqə”. “Azərbaycan” jurnalı, 3.
5. “Kafkasya” junalı. (1951). 4-5, 40-44.

6. “Kafkasya” junalı. (1952). 16, 20-23.
7. “Rus demokrati” məcmuəsi. (1951). 2, 11-12.
8. Yaqublu, N. (2018). *Cümhuriyyət Qurucuları*. “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi.

Daxil oldu: 16.07.2024

Baxışa göndərildi: 12.08.2024

Təsdiq edildi: 25.09.2024

Çap olundu: 30.10.2024